

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تهران مرکزی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه ادیان و عرفان

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.Sc)

گرایش: ادیان و عرفان

عنوان :

ثنویت و تثلیث در عصر ظهور اسلام

استاد راهنما :

دکتر عبدالرضا مظاهری

استاد مشاور :

دکتر عبدالحسین طریقی

نگارش :

زکيه موسوی

زمستان ۱۳۸۵

بسمه تعالی

در تاریخ ۱۳۸۵/۱۱/۲۹

دانشجوی کارشناسی ارشد خانم زکیه موسوی از پایان نامه خود
دفاع نموده و با نمره ۱۷/۵ به حروف هفده و نیم و با درجه
بسیارخوب مورد تصویب قرار گرفت.

امضای استاد راهنما

أَحْمَدُهُ اسْتِثْمَامًا لِنِعْمَتِهِ وَاسْتِسْلَامًا لِعِزَّتِهِ وَاسْتِعْصَامًا مِنْ مَعْصِيَتِهِ وَاسْتَعِينُهُ فَاقَهُ إِلَى كِفَايَتِهِ
إِنَّهُ لَا يَضِلُّ مَنْ هَدَاهُ وَلَا يَيْلُ مَنْ عَادَاهُ وَلَا يَفْتَقِرُ مَنْ كَفَاهُ
فَإِنَّهُ أَرْجَحُ مَا وُزِنَ وَأَفْضَلُ مَا خُزِنَ

خدای را سپاس می‌گذارم تا نعمت او فزونی یابد، نشانی از سرسپردگی در برابر عزتش باشد و از
نافرمانی خود مصونم دارد. از سر نیاز و ایمان به کفایتش از او یاری می‌جویم
که هر که از فروغ هدایت او بهره‌گیرد، گمراه نشود؛ و هر که در آماج خشمش نشیند، پناهگاهی نیابد و
کسی را که او در پناه کفایت خویش گیرد، دچار فقر نشود.
که او در ارزش، گران‌سنگ‌ترین است و در میان اندوخته‌ها، پربهاترین.

کلام گهربار امیرالمومنین حضرت علی (علیه السلام)

تقدیم به آنان که دوستدار دانش اند

و

دانسته‌های خود را به زیور عمل نیک می‌آریند.

چکیده

انسان، این موجود مختار رازآلود، در میان انبوهی از موجودات و اتفاقات جبری جریان طبیعت، به سبب اراده و اختیار خدادادی اش، ماجرای بس طولانی و پرفراز و نشیب را در طول تاریخ پرستش طی نموده و کوشیده به طرق مختلف نیاز و میل فطری پرستش را در خود پاسخ گوید.

در ابتدا با مشاهده اتفاقات طبیعی، هرکدام را نشانه‌ای از وجود نیرو یا نیروهایی مافوق طبیعی پنداشته، سر تعظیم و تسلیم در برابر آنها فرو می‌آورد. اتفاقاتی که امروزه به مدد پیشرفت علم و دانش بشری، آنقدر برای ما مکشوف و روشن اند، که بعضاً در کشاکش زندگی به ورطه فراموشی سپرده شده و در روزمرگی‌ها گم می‌شوند!

به هر میزان که توجه آدمی به محیط پیرامونش بیشتر شد، به دنبال اصل یا اصولی برتر و والاتر برای تبیین و تنظیم امور می‌گشت؛ تا آنجا که ارواح و قوای غیبی، جای خود را به خدایگان و الهه‌گان دادند و برای هر کدام از امور طبیعی خالق و مدیری تصور شد. اما پرستش خدایان متعدد نیز نتوانست روح فعال و پویای آدمی را پاسخ گوید. چرا که نظام خلقت آن چنان یکپارچه و منظم است که تصور وجود قدرت‌های متعدد و سلائق متفاوت، باوری باطل است. پیامبران و رسولان الهی با باروری اندیشه توحیدی و بطلان باورهای دو و چندگانه پرستی و ایمان به خدای یکتا به کمک درک فطری بشر آمدند و این گونه بود که از تعدد خدایان کاسته و بر قدرت ایشان افزوده می‌شد، تا آنجا که باور وجود خدای یکتا، دیگر نه سخت بود و نه غیر ممکن.

با بعثت حضرت ختمی مرتبت محمد مصطفی (ص) پیام توحید و یکتا پرستی با شعار " لا اله الا الله " جهانی و فراگیر شد و تلاش‌های حضرتش، به مدد وحی الهی و کلام حضرت حق، قرآن کریم، به بار نشست و بدین سان انسان سرگشته و حیران را، از بیراهه‌های چندگانه پرستی رهانید و به صراط مستقیم رسانید.

در این مجموعه کوشیده‌ام، سیر این تحول عظیم را از باورهای انحرافی ثنویت و تثلیث، تا استقرار نظام فطری توحید، به مدد تاریخ مکتوب، بررسی نمایم. امید که مقبول طبع اندیشمندان و علاقمندان قرار گیرد.

عنوان	صفحه
فصل اول: کلیات	۵
مقدمه	۶
۱-۱. بیان مساله	۹
۲-۱. اهمیت تحقیق	۱۲
۳-۱. سؤالات تحقیق	۱۳
۴-۱. فرضیه	۱۴
۵-۱. تعریف واژگان	۱۵
۶-۱. محدودیت ها	۱۶
۷-۱. پیشینه تحقیق	۱۷
۸-۱. روش کار تحقیق	۱۷
فصل دوم: ثنویت	۱۸
۱-۲. مذهب ایرانیان باستان (اعتقادات دینی پیش از زرتشت)	۲۲
۲-۲. اساس ثنویت	۲۴
۳-۲. ثنویت در قرآن و تفاسیر	۲۶
۱-۳-۲. خیر و شر	۲۹
۴-۲. فرقه‌های ثنوی	۳۶
۱-۴-۲. آیین مندائیه	۳۸
۲-۴-۲. آیین مرقیونیه	۳۸
۳-۴-۲. آیین دیسانیه	۳۸
۴-۴-۲. آیین مانویه	۳۹
۵-۴-۲. آیین هر مسیه	۴۰

۴۲ ۵-۲. زرتشت
۴۲ ۱-۵-۲. نام و نسب
۴۲ ۲-۵-۲. تاریخ تولد
۴۴ ۳-۵-۲. محل زندگی
۴۷ ۶-۲. دیانت زرتشت
۵۰ ۱-۶-۲. اوستا
۵۳ ۲-۶-۲. نفوذ و گسترش دین زرتشت
۵۴ ۷-۲. ثنویت پس از زرتشت
۵۵ ۸-۲. مانی
۵۵ ۱-۸-۲. زندگینامه
۵۵ ۲-۸-۲. سازمان‌های دینی
۵۶ ۳-۸-۲. کتاب، اساس دین مانی
۵۷ ۴-۸-۲. تاثیر و نفوذ آیین مانی
۵۷ ۵-۸-۲. معتقدات مانی
۵۹ ۹-۲. دین در عهد هخامنشیان
۶۰ ۱۰-۲. دین در عهد ساسانی
۶۴ فصل سوم: تثلیث
۶۵ ۱-۳. تثلیث
۶۶ ۱-۱-۳. تثلیث مصر
۶۷ ۲-۱-۳. تثلیث بابل
۶۷ ۳-۱-۳. تثلیث هند
۶۹ ۴-۱-۳. تثلیث در چین و ژاپن
۶۹ ۵-۱-۳. تثلیث بنی اسرائیل
۶۹ ۶-۱-۳. تثلیث اعراب
۷۱ ۲-۳. عیسی مسیح (ع)

۷۳ تثلیث مسیحی	۳-۳
۷۷ بیان تثلیث مسیحی در قرآن کریم	۴-۳
۷۹ اختلاف نظر در اصول مسیحیت	۵-۳
۸۴ شوراهای حل اختلاف	۶-۳
۸۴ ۱-۶-۳ شورای نیقیه	۱-۶-۳
۸۶ ۲-۶-۳ شورای قسطنطنیه	۲-۶-۳
۸۶ ۳-۶-۳ شورای افسس	۳-۶-۳
۸۷ ۴-۶-۳ شورای کلسدونیه	۴-۶-۳
۸۸ ۷-۳ گسترش مسیحیت	۷-۳
۸۹ فصل چهارم: اسلام	فصل چهارم: اسلام
۹۱ ۱-۴ موقعیت جغرافیایی عربستان	۱-۴
۹۳ ۲-۴ قبایل و طوایف عرب	۲-۴
۹۶ ۳-۴ فرهنگ و تمدن عربستان	۳-۴
۹۸ ۴-۴ دین در عربستان پیش از ظهور اسلام	۴-۴
۱۰۲ ۵-۴ محمد، پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله)	۵-۴
۱۰۴ ۶-۴ بعثت	۶-۴
۱۰۶ ۷-۴ انتشار دین اسلام	۷-۴
۱۰۸ فصل پنجم: عصر ظهور	فصل پنجم: عصر ظهور
۱۰۹ ۱-۵ اوضاع ایران مقارن ظهور اسلام	۱-۵
۱۱۰ ۱-۱-۵ تجمل پرستی در دوران ساسانیان	۱-۱-۵
۱۱۰ ۲-۱-۵ وضع اجتماعی ایران	۲-۱-۵
۱۱۱ ۳-۱-۵ نحوه زمامداری پادشاهان	۳-۱-۵
۱۱۱ ۴-۱-۵ آشفته‌گی در حکومت ساسانی	۴-۱-۵
۱۱۲ ۵-۱-۵ آشفته‌گی اوضاع ایران ساسانی از نظر مذهب	۵-۱-۵

- ۱۱۵ ۲-۵. اوضاع روم مقارن ظهور اسلام
- ۱۱۷ ۳-۵. نامه‌های پیامبر اسلام به سران کشورهای همسایه
- ۱۲۰ ۴-۵. دین زرتشتی و اسلام
- ۱۲۲ ۵-۵. مسیحیت و اسلام
- ۱۲۳ پیوست‌ها
- ۱۲۷ منابع
- ۱۳۱ چکیده انگلیسی

فصل اول

کلیات

مقدمه

انسان موجودی شگفت و شگفتی آفرین است، پدیده‌ای که در مقیاس کمی در برابر جهان هستی ناچیز، ولی در پیچیدگی و راز آلود بودن، هیچ پدیده‌ای با او قابل مقایسه نیست. ساختمان وجودی او به گونه‌ای سامان یافته که گویا تابلویی زیبا از تمام هستی است و نقاش چیره دست جهان آفرین، با هنرمندی تمام، نه تنها تمام زوایای زیبای هستی را در او ترسیم نموده است؛ که این وجود رمز آلود، نشانی سترگ از وجودی لایتناهی و حقیقتی بی نهایت است.

خالق هستی او را خلیفه و جانشین خویش نامیده و امانتی که آسمان و زمین از پذیرش آن عذر آورده و تاب نگهداری آن را نداشتند، بر شانه‌های وجود خلیفه الهی انسان استوار شده است. در میان تمامی نمادهای هستی و مخلوقاتی که وجودشان راز سر به مهر آفرینش را بر ملا می‌کند؛ تنها و تنها انسان است که با آفرینش او، خالق بر خود آفرین می‌گوید. و مدال " فَتَبَارَكَ اللهُ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ " را از خود دریافت می‌کند.

این موجود که خود تنها بخشی از آفرینش دارای نظم است، در جهانی که همه چیزش جز بر مدار حرکت جبری و قهری در حرکت نیست؛ اجازه حرکت اختیاری دریافت کرده و آفریدگار، اراده و اختیار به او ارزانی داشته است تا در انتخاب راه مختار باشد. پیامبران درون و برون، راه را بر او عرضه نموده‌اند، و این خود اوست که پای در صراط مستقیم حقیقت تا " قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ

قصه او، قصه‌ای عجیب و غریب، به شگفتی حقیقت اوست. سرگذشت او آمیزه‌ای از زیبایی و زشتی و تلخی و شیرینی است. آنگاه که با اختیار خدادادی و با مدد راهنمای درون و بیرون، در مسیر خدایی شدن به حرکت درآمده است، هیچ موجود زیبایی به زیبایی و لطافت او نیست. و آنگاه که راه " رشد " را رها کرده و بیراهه " غی " را انتخاب کرده است؛ کریه تر از این چهره و نازیبا تر از این تابلو، تابلویی به طاق هستی نصب نشده است.

نوشته حاضر می‌کوشد تا خواننده را به جلوه‌ای از سرنوشت انسان رهنمون شود: سرگردانی و بیراهه رفتن او را در قالب دوگانه پرستی و سه گانه پرستی ببیند و واماندگی اش را در کشاکش نور و ظلمت، اهورامزدا و اهریمن، و اب و ابن و روح القدس بررسی نماید. تلاش شده با بهره گیری از منابع اصیل و آثار علمی ارزشمند دانش ورزان تاریخ، کلام و تفسیر، شرایط مقارن عصر بعثت و باورها و معتقدات رایج در آن عصر، بازگویی شود. در این راه هزاران صفحه از صفحات کتب تاریخ، کلام و تفسیر را درنور دیده‌ام و از دهها عنوان کتاب استفاده کرده‌ام، تا از هر گلستان، گلی، و از هر اثر علمی، مطلبی به خوانندگان هدیه نمایم.

روش من در این پژوهش کتابخانه‌ای بوده است: ابتدا مطالعه و بررسی کتاب‌های مختلف و جمع آوری مطالب در قالب فیش‌های پژوهشی و سپس با فصل بندی و عنوان گذاری مطالب، با رعایت سیرتاریخی، عناوین مورد نظر را مورد بحث قرار داده‌ام.

قالب اصلی نوشته، تاریخی - دینی است، هرچند در لابلای تحقیق، بعضاً ناگزیر از اشاره به بحث‌های کلامی و فلسفی هم شده‌ام.

انگیزه اصلی انتخاب این موضوع، بیان مشکلات اعتقادی عصرما قبل بعثت و تبیین و تشریح سیر تحول فاصله گرفتن انسان از تعالیم انبیاء الهی؛ و در نهایت تاثیر شگرف اندیشه توحیدی اسلام بر ایجاد تمدن عظیم اسلامی و رشد و اعتلای فکری انسان‌ها بوده است.

تمام تلاش من بر این بوده است تا تحقیقی درخور شأن و جایگاه خوانندگان محترم ارائه نمایم. اما متواضعانه اذعان می‌کنم متاعی نه درخور شان و جایگاه اساتید و صاحب نظران، ارائه

تردیدی ندارم که نگاه هدایت گرانه صاحبان نظر، این قلم را در ویرایش و تکمیل نهایی یاری خواهد نمود. و ان شاءالله با بهره گیری از نقد منصفانه و راهنمایی های اساتید بزرگوار، به جبران نواقص و تکمیل مواردی که مورد غفلت قرار گرفته است خواهیم پرداخت.

۱-۱. بیان مساله

اسلام آخرین آیین الهی است و محمد آخرین سفیر و فرستاده آفریدگار جهان است. با پیدایش این دین که جامع ترین و کامل ترین ادیان آسمانی است، ادیان توحیدی به نقطه اوج کمال خود رسیده و پرونده ارسال رسل و انزال کتب از طرف خداوند متعال بسته شد.

إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ وَمَنْ يُبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ

هر کس جز اسلام دینی جستجو کند از او پذیرفته نخواهد شد

بخشی از ویژگی‌ها و مختصات آیین محمدی عبارت است از:

- ۱- دعوت به یکتا پرستی
- ۲- نفی شرک و چندگانه پرستی
- ۳- تاکید بر جهان پس از مرگ
- ۴- کمال مطلق غایت هستی است
- ۵- شمول و جامعیت
- ۶- پیوستگی دنیا و آخرت و معنویت و معیشت
- ۷- عدم اجبار و اکراه در پذیرش دین
- ۸- بکارگیری خرد و منطق و مقابله با خرافه و اوهام
- ۹- پیامبران انسان‌هایی مانند دیگر انسان‌ها هستند نه فرزند خدایند و نه نسبت سببی و نسبی با او دارند، آنان به افتخار دریافت وحی نائل شده و از میان آنان کسانی هستند که خدا با آنان سخن گفته است.

آموزه اصلی دین خاتم توحید و یکتا پرستی است. و بن مایه و اساس رسالت پیامبر دعوت به

کلمه توحید و توحید کلمه است: " بنی الاسلام علی کلمتین کلمة التوحید و توحید الکلمه "

این نکته حائز اهمیت است که اسلام با اینکه آئینی الهی است و خداباوری و ویژگی اصلی پیروان این دین است، اما آموزه اصلی آن معرفی خدا و استدلال برای اثبات وجود خدا نیست، چرا که این موضوع را فطری دانسته و معتقد است شناخت خداوند از درون انسانها سرچشمه می‌گیرد. آنچه اسلام منادی آن است و گم‌شده بشر پیش از ظهور اسلام به شمار می‌آید، توحید و یکتاپرستی است. وجود خداوند مورد انکار بشر عصر ظهور اسلام و قبل و بعد از آن نبوده یا لااقل اندیشه رایج و حاکم نبوده است. حتی در پس اعتقاد دهری مذهب‌ان، که البته جمعیت قلیلی از انسان‌های آن روزگار بوده‌اند، نیز توجه به مبدأ هستی دیده می‌شود. آنچه در آن روزگار منشأ بحث و جدال نظری و عملی در جوامع گوناگون بوده است، نه اصل وجود خداوند، که توحید و یکتانگاری و یکتاپرستی بوده است. حتی می‌توان گفت که توحید ذاتی و اعتقاد به ذات ازلی واحد هم در شبه جزیره عربستان منشاء جهد و جدال نبوده است. آنچه در آن روزگار مورد نفی و ابرام و تأیید و انکار بوده، توحید صفاتی و توحید افعالی بوده است. گرچه در گستره دیگری از جهان آن روز گرایش‌هایی در مورد دو حقیقت ازلی به عنوان دو عامل خیر و شر و پاکی و پلیدی وجود داشته است.

در کتاب ارزشمند دائرة المعارف بزرگ اسلامی می‌خوانیم:

" تردیدی نیست که عربها پیش از اسلام به وجود مبدئی معتقد بودند که آن را الله می‌نامیدند و به گونه‌ای او را می‌پرستیدند. به او سوگند می‌خوردند (انعام/۱۰۹؛ نحل/۳۸). او را بخشنده باران و به صورت عام بخشنده زندگی به همه جانداران روی زمین می‌دانستند و به هنگام سختی و گرفتاری به او پناه می‌بردند و تردیدی در قدرت آفریدگاری او نداشتند (یونس/۲۲، نحل/۵۳، عنکبوت/۶۳، ۶۱)

بدین سان به توحید ذاتی و این که جهان تنها دارای یک مبداء است باور داشتند ولی اصطلاحاً توحید افعالی و صفاتی را نمی‌پذیرفتند و از این جهت مشرک بودند. به عبارت دیگر در کنار الله گاه به صورت انتزاعی و گاه در شکل بت به وجود خدایانی معتقد بودند. رشته طولانی خدایان بی شماری که اعراب جاهلی می‌پرستیدند موضوع کتاب "الاصنام" ابن کلبی است. "هبل"، "اساف" و "نائله" از بت‌های مشهور بودند. قران از هشت بت به نام‌های لات، عزی، منات، ود،

از قرار معلوم یغوث و یعوق در کنار خانه کعبه، هبل بر بام آن و اساف و نائله در صفا و مروه قرار داشتند.

در کنار اینان مشرکان دیگری قرار داشتند و بر آن بودند که "الله" فرزند دختر و پسر دارد یا مثلاً مسیح پسر او یا حتی خود اوست و یا این که فرشتگان یا پاره‌ای از جنیان یا برخی قدیسان فرزند خدا هستند. (مائده/۲۷،۷۳ بقره ۱۱۶ - یونس ۶۸)

قرآن با تعبیرهای گوناگون با عقاید شرک آمیز و مخالف توحید سخت مبارزه می‌کند. درگیری قرآن با مشرکان بر سر وحدت یا کثرت مبداء جهان هستی نیست، چرا که آنان باور داشتند که او واحد است و شریکی ندارد. پیکار بنیادین بر سر اله به معنای پروردگار مورد پرستش بود. چه، مشرکان بر آن بودند که تدبیر عالم به موجوداتی شریف و اگذار شده که به خدا نزدیکند و باید آنان را پرستید تا برای پرستندگان خود نزد الله شفاعت کنند و آنان را به او نزدیک نمایند. اله‌ها برای فرودستان خود خدا بودند و الله خدای خدایان و آفریننده همه بود. (زخرف ۹ و ۸۷، زمر ۳ و ۳۸)

قرآن با پافشاری و تاکید پیوسته با شرک به جدال برخاسته است و در خلال داستا نه‌های پیامبران پیشین بیان می‌کند که همه آنان مبلغ همین معنا بودند. پیامبر اسلام نیز به نوبه خود با حکمت، پند و جدل‌های نیکو مشرکان را به توحید فرا می‌خواند اما واکنش آنان چیزی جز استهزاء و فتنه جویی نبود.

اسلام عنایت بسیاری به ریشه کن ساختن چندگانه‌گرایی و برانداختن این باور باطل دارد. قرآن برای برطرف کردن هرگونه شبهه، استدلال‌های گوناگونی برای بی پایه نشان دادن اندیشه مشرکان آورده است که تنها به یک مورد اشاره می‌شود: اگر برای عالم خدایانی در کنار الله فرض شود همه این‌ها باید ذاتا مختلف بوده و از نظر حقیقت با هم تباین داشته باشند؛ در نتیجه تدبیرشان هم با هم مابینت خواهد داشت. چون تدبیرها با هم نمی‌خواند موجب برهم ریختن سامان و نظام گیتی می‌شود. اما این نظام جاری دستگاهی است که اجزایش در رسیدن به یک غایت با هم همخوانی دارند. پس در عالم یک تدبیر و در نتیجه یک خدا بیش نیست (انبیاء/۲۲). "

عنایت ویژه اسلام پس از دعوت به توحید متوجه نفی شرک و چندگانه‌گرایی است. قرآن شرک

نوشته حاضر می‌کوشد تا به این موضوع که یکی از موضوعات اساسی مرتبط با اندیشه توحیدی اسلام و رکن دیگر جهاد فرهنگی و رسالت الهی پیامبر اسلام است و بی تردید بدون آشنایی با آن درک صحیح اندیشه اسلامی میسر نخواهد شد بپردازد.

موضوع شرک و چندگانه پرستی و حوزه نفوذ و جغرافیای آن در عصر ظهور اسلام محور اصلی مباحث این رساله است.

۱-۲. اهمیت تحقیق

همانگونه که اشاره شد اسلام دینی توحیدی و یکتاپرستانه است. دعوت اصلی اسلام دعوت به یکتاپرستی است. نفی شرک و چندگانه پرستی همزاد و همراه یکتاپرستی است. اگر دعوت به پرستش خدای یگانه گوهر اصلی دعوت اسلام است مبارزه با اندیشه مشرکانه و چندگانه پرستی شرط لازم آن بلکه پیش درآمد آن تلقی می‌شود. بدون نفی شرک، اثبات توحید عملی نمی‌شود. در عرصه عمل نیز چنین است، تنها از طریق آشنایی با گستره‌ای که در آن شرک و چندگانه پرستی ایدئولوژی رایج جامعه است می‌توان به قدرت شگرف اسلام در بسط و گسترش توحید و یکتاپرستی پی برد.

بنابر این برای آگاهی از واقعیت انقلاب بزرگ یکتاپرستانه‌ای که بیش از ۱۴ قرن پیش در کانون جهل و خرافه پرستی و شرک یعنی سرزمین حجاز رخ داد و دامنه آن در کمتر از ربع قرن بخش وسیعی از جهان آن روز را فراگرفت باید حوزه تحت پوشش اندیشه دوگانه پرستی، سه گانه پرستی و چندگانه پرستی را شناسایی کرد. چرا که به مصداق "یعرف الاشیاء باضدادها" با شناخت این واقعیت که دوگانه پرستی اندیشه رایج شاهنشاهی بزرگ ایران، سه گانه پرستی باور اصلی امپراطوری روم و پرستش بت‌ها و صنم‌ها ایمان رایج در میان مردمان شبه جزیره عربستان بوده است نفوذ شگفت انگیز معارف اسلامی و قرآنی قابل درک است.

نگارنده بر این باور است که ترسیم صحیح و درست شرایط آن روز جوامع مختلف و ویژگی‌های اعتقادی، فرهنگی و معیشتی آنها می‌تواند زوایای ناشناخته‌ای از اسلام را نمایش دهد. چرا که ارایه زلال معرفت اسلامی در جهانی که مردمان آن در دو امپراطوری بزرگ آن زمان دو گانه و یا سه گانه پرست بوده و حقیقت هستی را اینگونه می‌دیدند اهمیت به سزایی دارد بویژه این که معلوم شود با

اهمیت پرداختن به موضوع ثنویت و تثلیث زمانی جدی تر می‌شود که روشن شود رسوخ اعتقاد به دو و یا سه حقیقت ازلی در جوامعی رخ داده است که پیشینه‌ای یکتاپرستانه و توحیدی داشته‌اند و دور حقیقت اعتقاد به یزدان و اهریمن یا اقایم ثلاثه "اب و ابن و روح القدس" انحرافی در ایمان موحدانه آن سامان تلقی می‌شود و قطعاً بازگرداندن آن جوامع به معتقدات پیشین کاری بس دشوارتر است و این امر در کمتر از نیم قرن توسط پیامبر اسلام و کتاب آسمانی او به انجام رسید. لذا نوشته حاضر ضمن ارایه آدرس جوامعی که بر پایه ثنویت و تثلیث اداره می‌شدند در حد وسیع خود به علل و عوامل وقوع این انحراف و مبانی و فلسفه چنین نگرش‌هایی نیز اشاره کرده است.

۱-۳. سوالات تحقیق

نوشته حاضر در پی پاسخ‌گویی به این سوال است که مشکلات اعتقادی جوامع گوناگون در عصر ظهور اسلام چه بوده است؟

شبه جزیره عربستان که خاستگاه و زادگاه آیین توحیدی اسلام است چه وضعیتی داشته و دیگر جوامع دارای چه شرایطی بوده‌اند؟

می‌دانیم که تمامی انحرافات فردی و اجتماعی ریشه در چگونگی باور به حقیقت هستی و درک انسان از مبدأ پیدایش خود و جهان دارد. باورمندان به خدای یگانه و آفریدگار یکتایی که جز او موثری در جهان نیست، به گونه‌ای رفتار می‌کنند و معتقدان به خدایان ساختگی سنگی، چوبی و فلزی به گونه‌ای دیگر. آنان که بر وجود دو حقیقت ازلی که هر یک منشأ بخشی از خیر و شر هستند پافشاری می‌کنند، جهان را و انسان را به گونه‌ای می‌بینند و مومنان به حقیقت واحد نگاهی دیگر دارند. پر واضح است که اعتقادات درونی در درون باقی نمی‌مانند و این عقاید در لحظه لحظه حیات انسان و در جزء جزء رفتار و کردار او تأثیرگذار است.

اگر جامعه شرک آلود عربستان در منتهای جهل و خرافه غوطه ور است؛ اگر تبعیض و بی‌عدالتی سایه سنگین خود را بر ایران ساسانی افکنده است؛ اگر پیروان دروغین عیسی مسیح (ع) در

از این رو فرض ما این است که جهانی وامانده از حقیقت پیش روی منادی توحید و یکتاپرستی و پیامبر خاتم قرار داشت و او با ایمانی راسخ و منطقی تاثیرگذار به نشر حقیقت همت گماشت. او با احترام به قلم و سوگند به آن و آنچه نگاشته می‌شود و در پرتو کتاب آسمانی ریشه دار در وحی الهی، توحید و یکتاپرستی را به عنوان اصلی ترین هدف رسالت خویش مطرح نمود و با شرک و چندگانه پرستی به عنوان نماد اصلی جهالت انسان مبارزه کرد. بنابر این در این نوشته علاوه بر آدرس جغرافیایی ثنویت و تثلیث پاسخگویی به سوالی که مشکل اعتقادی بشر در عصر ظهور اسلام را جستجو می‌کرده است وجود دارد.

۱-۴. فرضیه

مفروض ما این بوده است که انسان بر فطرت توحیدی و یکتاپرستی آفریده شده است. راهیابی اندیشه مشرکانه و نفوذ شرک در اندیشه و عمل انسان انحرافی از فطرت است. تعالیم انبیاء بزرگ الهی سمت و سوی جز بازگرداندن انسانها به فطرت خود نداشته و در حقیقت پیامبران درون و برون یعنی عقل آدمی و رسولان الهی می‌کوشند تا انسان را به فطرت خود بازگردانند. پرداختن به موضوع این رساله یعنی ثنویت و تثلیث در عصر ظهور اسلام از این رو حائز اهمیت است که ما را به این فرضیه نزدیک می‌کند که انسان مشرک گمگشته‌ای است که از حقیقت خود بازمانده و این حالت، حقیقت شخصیت انسان نیست بلکه عارضه‌ای است که بر او عارض شده است.

پیروان ابراهیم در شبه جزیره و امت عیسی در روم و تبعیت کنندگان از زرتشت در ایران ساسانی از ایمان توحیدی به باور شرک آلود افتاده‌اند و این لغزش آغاز و انجام تمامی بیچارگی‌ها و بدبختی‌های آنان بوده است.

رساله حاضر می‌کوشد تا ضمن توصیف جغرافیایی به تعریفی قابل فهم از شرک و چندگانه پرستی دسترسی پیدا کند. آیا معتقدان به مکتب ثنویت همگی بر یک باورند و یا نحله‌ها و فرقه‌های

پیروان انجیل که بر ازلی بودن اقایم ثلاثه پا می‌فشارند نظریه سه گانه پرستی خود را چگونه تعریف می‌کنند؟ در این نگاه خدایگان و ارباب کلیسای کاتولیک با فرمانروایان کلیسای ارتودوکس همراه و همفکرند یا در این زمینه نیز نظرات متفاوتی وجود دارد؟

مشرکان مکه و معتکفان معبد لات، عزى و منات از این نمادها چه برداشتی داشته‌اند؟ آیا آنان بر این پندار بوده‌اند که اصنام ساخته دست خود در آفرینش جهان و تکوین هستی نقشی داشته‌اند یا از این خدایان خود ساخته تعریفی جز این داشته و مفهومی دیگر برداشت کرده‌اند؟

بی تردید تنها صراط مستقیم هدایت انسان یکتاپرستی و ایمان به خدای یگانه و واحد است. انسانها وقتی از اندیشه توحیدی فاصله گرفته، بیراهه‌ها را راه پنداشته و بر آن گام نهادند دیگر یک بیراهه نیست که پیش روی آنان قرار می‌گیرد. به عدد رهپویان بیراهه قابل تصور است و در چندگانه پرستی محوری برای وحدت وجود ندارد. لذا باید بگوییم که تعاریف متفاوت و گاه متضادی از ثنویت و تثلیث فراروی ما خواهد بود.

۱-۵. تعریف واژگان

در ذیل به پاره‌ای از عناوین بکارگرفته شده در این رساله اشاره می‌کنیم و با آشنایی اجمالی با مفاهیم مورد نظر همراه و همگام فصول گوناگون رساله را مورد توجه قرار می‌دهیم.

توحید: در لغت یگانه کردن و به یگانگی وصف نمودن. حکم کردن بر یگانگی خداست اندر ذات و صفات و افعال. علم توحید علمی است که بدان شناخته شود که غیر خدا وجود حقیقی نیست و اشیاء مظاهر اویند.

ثنویت: قول به دو اصل. گروهی که به دو خدا قائل‌اند. صاحب کشف اصطلاحات الفنون گوید: فرقه‌ای از کفار هستند که به دو آفریدگار قائل شده‌اند. می‌گویند ما در این جهان نیکی‌ها و بدی‌های بسیاری مشاهده می‌کنیم و بالضرورة ذات واحدی نمی‌تواند هم نیک باشد هم بد. پس باید هر یک از خیر و شر را فاعلی علی حده باشد.